

KUTADGU BİLİG’DE BARIŞ, SAVAŞ VE DÜŞMAN ALGISI*

Şeyma SARI**

ÖZET

Edebi eserler sanatçının bir olayı, olguyu, durumu ya da nesneyi nasıl algıladığını gösteren sanatsal ifadelerdir. Klasik Türk edebiyatının bilinen ilk mesnevisi Yusuf Has Hacip’in 11. yüzyılda yazdığı Kutadgu Bilig eseri de ideal bir devletin, toplumun ve insanın nasıl olması gerektiğini anlatması yönüyle bir siyasetname olarak karşımıza çıkar. Eser aynı zamanda “barış”, “savaş”, “düşman” ve “düşmanlık” kavramlarına ışık tutan kuramsal bir mesnevidir. Bu çalışmanın amacı Kutadgu Bilig’de barış, savaş ve düşman kavramlarının nasıl ortaya konulduğunu incelemektir. Ayrıca “barış, savaş, düşman ve düşmanlık” konusunda daha önce yapılmış çalışmalara farklı bir bakış açısı sunmak, böylece alanı genişletmektir. Bu düşünceden hareketle edebi eserlerin savaş ve barış gibi toplumsal meselelere farklı bir bakış açısı kazandırdığını örnekleriyle ortaya koymak da gerekir. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde “Kutadgu Bilig’e göre barışın anlamı”, ikinci bölümde “Kutadgu Bilig’e göre savaşın anlamı” anlatılmıştır. Üçüncü bölümde ise “düşman ve düşmanlık” kavramlarının Yusuf Has Hacip’e göre nasıl anlaşıldığı araştırılmış ve bununla ilgili beyitler ele alınıp açıklanmıştır. Kutadgu Bilig’de fertlerin, toplumların ve devletlerin uzun süre ayakta kalabilmesi için gerekli olan nitelikler sıralanmıştır. Devletin düzenini ayakta tutan en önemli şey insanlar arası güvenin tesis edilmesidir. Devletin idaresini elinde tutanlar iç ve dış düşmanlarını iyi tanımalı ve düşmanı her yönüyle takip etmelidir. Bu, halkın da emniyet ve huzur içerisinde yönetilmesi için gereklidir. Bu çalışma “Kutadgu Bilig’e göre düşman çeşitleri nelerdir, bu düşmanlarla nasıl mücadele edilmelidir, kimlerin düşmanı çok olur, düşmanın zararları nelerdir, düşmanı olmak her zaman kötü bir şey midir ya da insana düşmanın faydası olabilir mi?” sorularını da cevaplamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Kutadgu Bilig, mesnevi, barış, savaş, düşman, düşmanlık.

* Makalenin geliş tarihi: 18.03.2022 / Kabul tarihi: 11.04.2022

** Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, Milli Eğitim Bakanlığı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, seyma.sari@stu.fsm.edu.tr, (Orcid ID: 0000 0002 8808 4274).

Giriş

Bilindiği gibi *Kutadgu Bilig*, 11.yüzyılda Yusuf Has Hacip tarafından mesnevi tarzında yazılan bir siyasetnamedir. Eserin dönemin Karahanlı Hükümdarı Tabgaç Buğra Han'a sunulması, siyasetname niteliğini taşıması, eserin müellifi Yusuf Has Hacip'in saraya yakın bir soydan gelmesi *Kutadgu Bilig*'i kıymetli kılmıştır. Bu durum eserin edebi olduğu kadar politik bir eser olarak incelenmesini gerektirmiştir. Nitekim bununla ilgili çok sayıda yapılmış akademik çalışmalar bulunmaktadır.¹

Bu çalışmada Reşit Rahmeti Arat'ın *Kutadgu Bilig* incelemesi esas alınmıştır.² Öncelikle "barış" kelimesinin *Kutadgu Bilig*'e göre anlamı incelenecektir.

Kutadgu Bilig'de Barış Fikri

Barış kelimesi sözlüklerde "(insanlar) uyum sağlamak, anlaşmak."³; "barışma işi; savaşın bittiğinin bir antlaşmayla belirtilmesinden sonraki

¹ Özlem Bağdatlı, *İslam Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018; Özlem Bağdatlı, *Kutadgu Bilig'de Devlet ve Adalet İlişkisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007; Hakkı Büyükbaş, Fahri Vargün, "Kutadgu Bilig'de Devlet Yönetimi Hükümdar-Adalet İlişkisi", *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları*, Kars 2016, S.4, s. 27-33; Erkan Göksu *Kutadgu Bilig'e Göre Türk Savaş Sanatı*, Kronik Kitap, İstanbul 2018; Erkan Göksu, *Kutadgu Bilig'e Göre Türk Hükümdarlık Sanatı*, Kronik Kitap, İstanbul 2019; Ali Fehmi Karamanlioğlu "Yusuf Hâs Hâcib'den Osman Gazi'ye", *Türk Kültürü*, 1/3, 1963, s. 4-16; Ali Fehmi Karamanlioğlu, "Kutadgu Bilig ve Kumandan", *Türk Kültürü*, V/58, 1967, s. 741-744; Bedri Sarıca, "Kutadgu Bilig'de Komutan ve Ordunun Nitelikleri", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 37, s. 87-105, Erzurum 2008; Kemal Yavuz, *Hâcib Böyle Dedi Kutadgu Bilig'den Seçmeler*, Mostar Yayınları, İstanbul 2012; Kemal Yavuz, "Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig", *İ. Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul 2009, XXXVI, 137-180; Kemal Yavuz, "Yusuf Has Hâcib ve Kutadgu Bilig Üzerine Bazı Dikkatler, Doğumunun 990.Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig", *İ. Ü. Edebiyat Fakültesi*, İstanbul, 26-27 Ekim 2009; a.mlf.; *Bir Ömrün Yazıları-I*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2007.

² Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig I, Metin*, Türk Dil Kurumu Yayınları 458, 3. Baskı, Ankara 1991; Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig II, Çeviri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4. Baskı, Ankara 1988; Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig III (İndeks)*, Haz: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1979.

³ Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud, Dîvânü Lugatî't-Türk, (Giriş- Metin- Çeviri- Notlar- Dizin)*, TDK Yayınları, 3.baskı, Ankara 2018, s.951(474/379) Sözlükte "yaraş-" olarak geçer.

durum, sulh; böyle bir antlaşmadan sonra insanlık tarihindeki süreç"⁴; "uyuşmak, imtizaç etmek, hoşlanmak."⁵ şeklinde tanımlanmıştır. Barış kelimesinin karşılığı olarak "sulh" kelimesi ise "Barış esasına dayalı uluslararası ilişkileri ve bu amaçla yapılan antlaşmaları ifade eden bir terimdir."⁶

Kutadgu Bilig'e göre barış "anlaşmak, yaraşmak, uygun gelmek"⁷ anlamlarında kullanılmıştır. Beyitlerde "yaraş-" kelimesinin ekleri ile birlikte 35 defa geçtiğini görürüz. Ayrıca kelimedenden türetilmiş "yaraş: uyuşarak, uygun, münasip" kelimesi 4 defa, "yaraşık: uygun, münasip" kelimesi 7 defa, "yaraşıklık: uygunluk" kelimesi 1 defa, "yaraştır-: yaraştırmak, uyuşturmak" kelimesi 2 defa kullanılmıştır. Beyitlerde geçen "barış-" kelimesi ise "birbirine gidip gelmek, ziyaret etmek" anlamında 6 defa kullanılmıştır. Ancak bu beyitlerdeki "barış-" kelimesinin konumuzla alakası yoktur.⁸

Kutadgu Bilig, insana iki dünyada mutlu olmanın yollarını anlatan bir eserdir. Dolayısıyla Yusuf Has Hacıp, insana hayatla ilgili sorunlarında çözüm önerilerinde bulunur ve pratik bilgiler sunar. İnsanın toplumsal ilişkilerinde de barışçıl ve uzlaşmacı bir tutum içerisinde olması gerektiğini öğütler. Nitekim bununla ilgili olarak *Kutadgu Bilig'de*: "Gayret et de düşmanını yaklaştır ve ona iyi muamele et, o zaman düşmanın zararı gider, faydasını görürsün."⁹ denilmiştir. Yine insanın dostluk kurmasından ziyade kurulan dostluğu sürdürmesinin zorluklarından bahsedilmektedir. Bununla ilgili: "Dost olmak kolaydır, ancak bu dostluğu korumak zordur; düşman olmak kolay, ancak onunla barışmak zordur."¹⁰ denilmiştir.

Dostun varlığı insana güven ve huzur verir. İnsanın düşmanının olması ise huzurunu kaçıır. Rahat ve güvenli bir hayat sürdürmesi için insanın

⁴ Hasan Eren, Nevzat Gözaydın, İsmail Parlatır, Talat Tekin, Hamza Zülfiyar, *Türk Dili Kurumu Türkçe Sözlük*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 143.

⁵ Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983, s.24.

⁶ Ahmet Yaman, "Sulh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.37, s. 485.

⁷ Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig III İndeks*, Neşre Hazırlayanlar: Kemal Eraslan Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, İÜ Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1979. s. 525. Eserde "yaraş-" olarak geçer.

⁸ Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig I*, s. 59, s.525.

⁹ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, s. 306/ 4230.

¹⁰ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, s. 429/4269.

dostluklarını pekiştirmesi ve etrafındaki düşmanlarını da etkisiz hale getirmesi gerekir. Tatlı dil, güler yüz, samimi ve vefalı olma, karşılıksız yardımda bulunma, dürüstlük, güven verme ve iyi huylu olma gibi davranışlar dostluğu pekiştirdiği gibi düşmanlarının kin ve nefretini, öfkesini dindirerek düşmanlık duygusunu yok eder; hatta dostluğun kurulmasına da vesile olur. Yusuf Has Hacıp bununla ilgili olarak *Kutadgu Bilig'*de: "Sana bir kimse menfaat için düşman olursa, ey cömert, sen kendi menfaatinden vazgeç ve onunla barış."¹¹ der.

Diplomasi, dış politikada sorunların barışçıl yöntemlerle ve müzakerelerle çözülmesidir. Her devlet kendi çıkarını gözetir. Ancak devletlerarasında çıkar çatışmaları da vardır. Devletler çıkarına ters düşen durumları gerek görmedikçe savaşa çözüme yoluna gitmez. Çünkü savaşın getireceği siyasi, ekonomik ve askeri yükün altına kolay kolay girilmez. Her iki devletin de çoğu zaman barışçıl yöntemlerle ve görüşmelerle çatışmaları çözüme eğilimi daha akıllıca bir çözümdür. İşte bu nedenle diplomatik ilişkilerle her iki devletin de razı olacağı ortak bir yolda anlaşmaya çalışılır. Bunun için: "Eğer sen galebe çalmak için imkân bulamazsan, elçi göndererek sulh yapmaya çalış."¹² denmektedir.

Kutadgu Bilig' de Savaş Fikri

Genellikle iki devlet arasında düşmanlığa dayanan silahlı mücadele ve çatışma şeklinde bilinen savaşın birçok tanımı yapılabilir.

Sözlüklerde "dövüşmek"¹³; "devletlerin diplomatik ilişkilerini keserek giriştikleri silahlı mücadele, harp; uğraşma, kavga, mücadele; hayvanların birbiriyle yaptığı mücadele; bir şeyi ortadan kaldırmak, yok etmek amacıyla girişilen mücadele"¹⁴; "gavga, cenk, muhârebe"¹⁵; "kavga, muharebe, mücadele, harp, öldürüşme"¹⁶ şeklinde tanımlanan savaş Yusuf Has

¹¹ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, s. 425/4228.

¹² Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, s. 250/ 2362; Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*,II, s. 176.

¹³ Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud, Dîvânü Lugatî't-Türk, (Giriş- Metin- Çeviri- Notlar- Dizin)*, TDK Yayınları, 3.baskı, Ankara 2018, s. 810(319/261). Sözlükte "savaş" olarak geçer.

¹⁴ Hasan Eren, Nevzat Gözaydın, İsmail Parlatur, Talat Tekin, Hamza Zülfikar, *Türk Dili Kurumu Türkçe Sözlük*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 1265.

¹⁵ Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdam Matbaası, İstanbul 1317, s. 543.

¹⁶ Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983, s. 181.

Hacip'in *Kutadgu Bilig* mesnevisinde iki farklı anlamda kullanılmıştır. Birincisi "kâfirlerle mücadele", ikincisi de "nefis ve şeytanla mücadele"dir.

Günümüzde savaş "milletlerarası münasebetlerde krizlere yol açan anlaşmazlıkların diplomatik girişimler, ara buluculuk ve tahkim başta olmak üzere barışçıl yollarla veya misilleme, abluka, ekonomik ambargo gibi yaptırımlarla giderilememesi durumunda söz konusu olan en şiddetli ilişki biçimi"¹⁷ şeklinde açıklanır.

Yukarıdaki tanımlara göre savaş; harp, cenk, dövüşmek, öldürüşme, vuruşma, kavga, kîtâl, muharebe, mücâdele gibi kelimelerle ifade edilmektedir.

M. Ertan Kardeş, *Yönsüzleşmiş Savaşlar* eserine göre savaş bir metafor değildir, ancak "içimizdeki savaş", "doğadaki savaş" gibi ifadeler birer metafordur. Ona göre savaşın bizzat kendisi politika ve şiddet arasında bir sınır durumudur.¹⁸

Düşmanlık ve Savaş

Düşmanlık deyince insanlık tarihinin başlangıcına gitmek gerekir. Tarihte ilk düşmanlıklara şeytan ile Hazreti Âdem arasında rastlanır. Bu düşmanlıkta şeytanın kibri ve hasedi vardır. Tabii yalan da bunda büyük rol oynar. Sonuçta Hazreti Âdem cennetten kovulur ancak şeytan ve âdemoğulları ile ilgili düşmanlık bugüne kadar devam eder ve geleceğe taşınır.

Bundan başka Hazreti Âdem'in oğulları arasında da düşmanlık görülür. Bu düşmanlıkta da bencillik, kibir ve hasedin büyük bir yeri vardır. Kabil'in kardeşi Habil'i katletmesi ile sonuçlanan bu düşmanlık bir ibret dersi olarak çeşitli milletlerin edebiyatlarında yer alır. Hatta oğlu Habil'in öldürülmesi üzerine Âdem aleyhissalam bir mersiye yazar. Bunun dışında Hazreti Âdem'in şeytanla düşmanlığı¹⁹ Türk edebiyatında Gülşehri tarafından bir münazara şeklinde yer alır.

¹⁷ Ahmet Yaman, "Savaş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.36, s. 189-190.

¹⁸ M. Ertan Kardeş, *Yönsüzleşmiş Savaşlar Politik Felsefenin Bir Sınır Meselesi Olarak Savaşa Dair*, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 18.

¹⁹ Kemal Yavuz, *Gülşehri'nin Mantıku't-Tayr'ı (Gülşen-nâme) II*, Kırşehir Valiliği Yayını: 12, Ankara 2007, s.494-517.

İnsanlar arasındaki düşmanlık bitmez. Fert veya toplum, onun da ötesinde kabileler ve devletlerarasında devam eder. Bu durum *Kutadgu Bilig*'de de işlenir. Bu açıdan *Kutadgu Bilig*'e bakarsak Yusuf Has Hacıp'ın bu konuya geniş yer verdiğini görürüz.

Kutadgu Bilig'de Budistlerle Müslümanlar arasındaki mücadeleye yer verilmektedir. Yusuf Has Hacıp bunu "Kâfirlerle savaş" olarak adlandırır.²⁰ Burada savaşın herkesçe bilinen anlamı kastedilmektedir.

Yusuf Has Hacıp, bir de insanın nefsiyle ve şeytanla mücadelesinden bahseder.²¹ Bu durumda *Kutadgu Bilig*'deki bu savaşın bir metafor olarak kullanıldığını görürüz. Çünkü *Kutadgu Bilig* mesnevisi devlet yönetimi için adalet, akıl, kanun, savaş, barış, düşman, liderlik gibi temel kavramları karşılıklı konuşma yoluyla analiz eden, kuramsal bir eserdir. Yusuf Has Hacıp bunun için bazı semboller ve metaforlar kullanır. Eser dört sembolik şahsın karşılıklı konuşmaları üzerine kurulmuştur. Bunlardan Padişah Kün Togdı adaleti, Vezir Ay Toldı "kut"u yani mutluluğu, Vezirin oğlu Ogdilmiş aklı, Vezirin akrabası Ödgürmüş ise kanaati ve akibeti temsil etmektedir. Bu dört şahıstan her birinin topluma ve devlete karşı vazifeleri vardır. Eserin yazılma amacı ise insanın ve toplumun her iki dünyada (dünya ve ahirette) mutlu olmasının yollarını göstermek ve devletin uzun süre yaşamasını sağlamaktır.

Sonuç olarak savaş, iki otorite (devlet), millet veya dini grup arasında düşmanlık ilişkisine dayanan her türlü şiddet biçimidir. *Kutadgu Bilig*'e göre ise savaşın anlamı daha geniş düşünülmekte ve hem Budistlerle Müslümanlar arasındaki savaşı hem de nefis ve şeytanla mücadeleyi anlatan savaşı içine almaktadır.

²⁰ Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig I, Metin*, Türk Dil Kurumu Yayınları 458, 3. Baskı, Ankara 1991, s. 305/ 4224-4225; Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig II, Çeviri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4. Baskı, Ankara 1988., s. 425'te Yusuf Has Hacıp: "Düşman da iki türlü olur; bir insanın düşmanı olursa, kendisine tuzak kurulmuş demektir. Düşmanlardan biri din düşmanıdır; bu kâfir düşman her vakit düşmandır." demiştir.

²¹ "Heva ve nefis sana düşmandır; imkân bulursa, hiç şüphe etme, senden eski öcünü alacaktır."

Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e*, II, s.245, s. 354.

"Rabbimin sevdiği işler kâfi gelmezse, mücadele etmek için, düşmanım olan şeytan vardır. Bütün arzularını Tanrı verecektir; şeytana karşı iyice mücadele et; Tanrı'ya karşı da ihlasını bozma." Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e*, I. s.345; Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e*, II, s. 447.

Savaş ile ilgili kelimelerin ortak noktalarından ikincisi de karşı karşıya gelen tarafların birbirlerine düşmanlık duygusuyla yaklaşmasıdır. Bu nedenle düşman ve düşmanlık kavramlarının *Kutadgu Bilig*'de nasıl anlamlandırıldığına ve ne şekilde ele alındığına bakılmalıdır.

Kutadgu Bilig'e Göre Düşman Algısı

Düşman, insana zarar veren her şeydir. İslam Ansiklopedisinde düşman('adüv), başkasına zarar vermek için fırsat kollayan, onun iyiliğine olan işlerin tersini yapmaya çalışan taraf olarak tanımlanmıştır.²² Gerçekte asıl düşmanlık budur. İnsan bilmeden ve istemeden bir başkasına zarar verebilir. Fakat düşmanlık kavramı içerisinde bilinçli bir tercihi ve kötü bir niyeti barındırır. Bu nedenle gerek fertler gerekse toplumlar ve devletler arasında savaşın sebepleri arasında düşmanlık yer alır.

Buna göre *Kutadgu Bilig*'de Yusuf Has Hacip'in düşman ve düşmanlık üzerine görüşlerini içeren beyitlerde "Düşman kimdir, kaç çeşit düşman vardır, kimlerin düşmanı çok olur, düşmanın zararları nelerdir, düşmanın faydasından söz edilebilir mi?" sorularına cevap bulmak mümkündür.

Eski Türkçede düşman daha ziyade yağ kelimesi ile ifade edilir. Reşit Rahmeti Arat'ın çalışmasında²³ da belirlediği gibi "yağı" kelimesi düşman anlamında kullanılmıştır. Bu kelime çekim ve yapım ekleriyle birlikte "yağı, yağığa, yağısı, yağılık, yağıcı, yağıla-" şeklinde toplamda 163 beyitte geçer. Düşman kelimesi 14 beyitte, haşım kelimesi ise 6 beyitte kullanılmıştır.

Düşmanlar

Savaşın niteliği düşman algısından kaynaklanmaktadır. Çünkü fertler veya devletler savaşı düşman algısına göre konumlandırır.

Yusuf Has Hacip 6645 beyitten oluşan *Kutadgu Bilig* adlı eserinde "düşman" ve "düşmanlık" kavramlarını geniş bir şekilde ele almaktadır. İçerisinde "yağı, yağılık, düşman, hasım" kelimelerinin bulunduğu beyitler incelendiğinde "Kaç çeşit düşman vardır?" sorusunun cevaplarını bulmak mümkündür.

²² Mustafa Çağrı, "Düşmanlık", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, C.10, s. 51-53.

²³ Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig III İndeks*, Neşre Hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, İÜ Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1979.

Buna göre:

1. Kâfir

11. yüzyılda yazılan *Kutadgu Bilig'* de İlk Müslüman Türk devleti olarak bilinen Türk Hakanlığı (Karahanlılar) döneminde Müslüman olanlar ile gayrimüslimler arasındaki çatışmalara yer verilmiştir. Yusuf Has Hacip bu konuda:

“Düşman da iki türlü olur; bir insanın düşmanı olursa, kendisine tuzak kurulmuş demektir. Düşmanlardan biri din düşmanıdır; bu kâfir düşman her vakit düşmandır.”²⁴ demektedir.

Eserde açıkça belirtilen tek savaş ise Müslümanların Budistlerle olan savaşlarıdır. *Satuk Buğra Han Destanı*'na yansıyan bu savaşlarda Müslümanlar Budistlerden zarar görmüşlerdir.²⁵ Bundan dolayı Yusuf Has Hacip, kâfirlerden gelecek tuzaklara, saldırılara karşı döneminin hakanını uyarmaktadır. Böylece Müslüman Türklere bir hedef göstermektedir. Bu hedef kâfirlerle mücadeledir. Müslüman kişinin diğer Müslüman boylarla ve devletlerle değil kâfirler ile mücadele etmesi onun yararına. Gerçek düşmanını tanıyan devlet adamı, yönünü şaşırmayacaktır.

Eserde Müslüman Türk askerine hitap edildiği gibi halkına da seslenilerek mesaj verilmektedir. Kâfir düşmanla mücadelenin amacı İslamiyet'i yaymaktır. Burada yeni bir ülküden söz edilmiştir: “İla-yı Kelimetullah ideali”. *Oğuz Kağan Destanı*'nda belirtilen “Takı deniz takı müren/ kün tuğ bolgil, kök kurıkan” ideali olarak bilinen Türklerin bütün dünyaya hâkim olma ülküsü, *Kutadgu Bilig'*de yeni bir ideal ile

²⁴ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e*, I, s. 305/ 4224-4225; Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e*, II, s. 425.

²⁵ Bu konuda aşağıdaki çalışmalara bakılabilir:

Metin Bilal, “Budizm İnançının Türk Devletleri Üzerinde Etkisi”, *Anasay*, Yıl:2, S. 6, s. 63-80, Kasım 2018.

Necati Demir, *Satuk Buğra Han Destanı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.

Abdurrahman Varis, “Karahanlı Devleti İle Koçu (İdikut) Uygur Devletinin Mînasebetleri”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2001.

Hans-J. Klimkeit “Buddhism in Turkish Central Asia”, Numen, *Published by BRILL*, Vol. 37, Fasc. 1, Jun. 1990, s. 53-69. Çeviren: Mehmet T. Berbercan, “Türk Orta Asyasında Budizm”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 26, s. 93-108.

pekiştirilmiştir.²⁶ Bu da Türklerin dünyaya hâkim olup İslamiyet'i yayma isteğidir. Ayrıca bu yeni ülkü Türklerin kendilerinde var olan savaşçı ruhlarını ve alp tipini canlandırmak ve yeni bir bakış açısıyla "alp-eren" tipine dönüştürmek anlamına gelmektedir. Bu durumu *Dîvânu Lugatî't-Türk* önsözünde Kaşgarlı Mahmut da dile getirmektedir. Kaşgarlı Mahmut, Türklerin Tanrı'nın ordusu olduğuna inandığını ve Tanrı'nın, ülkelerin idaresini Türklerin idaresine verdiğini ifade etmiştir.²⁷ O halde Türklerin, kâfirlerle mücadelesine bir kutsallık, daha doğrusu bir idealizm görülmektedir. *Kutadgu Bilig'*de bu uğurda yapılan savaşta ölen Müslüman Türklerin ölmeyeceği fikri de işlenmiştir. Bu durum İslamiyet'teki şehitlik mertebesi ile açıklanmaktadır. Buna göre kâfirlerle savaşırken ölen bir Müslüman Türk, şehit olacağından onun şanı yükselecek ve ölümsüzlük kazanacaktır. Bu ise Kur'an'da üstün bir mertebe olarak adlandırıldığından ve şehitlerin diri olacağı ifade edildiğinden dolayı her Müslüman Türk'ün kâfirlerle savaşırken canını feda etmeye hazır olması da eserde konu edilmiştir. Bununla ilgili olarak eserde "Kâfir düşmanla amansız mücadele etmelidir; bu işe, gönüllü olarak, kendini feda et."²⁸ ve "Asker, ordu ve silahını kâfirlere çevir; kâfirler ile dövüşürken ölmek, ölüm değildir. İslamiyet'i aç, şeraiti yay; böylece seçkin bir şahsiyet olur ve iyi bir nam kazanırsın."²⁹ denmektedir.

2. Dedikoducu ve iftiracı

*Kutadgu Bilig'*de fertlerin, toplumların ve devletlerin uzun süre ayakta kalabilmesi için gerekli olan nitelikler sıralanmıştır. Devletin düzenini ayakta tutan en önemli şey insanlar arası güvenin tesis edilmesidir. Devletin idaresini elinde tutanlar iç ve dış düşmanlarını iyi tanımalı ve düşmanı her yönüyle takip etmelidir. Bu, halkın da emniyet ve huzur içerisinde yönetilmesi için gereklidir.

²⁶ Salim Koca, "İdeal Bir Türk Hükümdarı ve Başkomutanı Olarak Oğuz Kağan (Oğuz Kağan Destanının Türk Kültür Tarihi Bakımından Değerlendirilmesi)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları*, S. 5, s. 75-120.

²⁷ Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoynlu, *Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugatî't-Türk, (Giriş- Metin- Çeviri- Notlar- Dizin)*, TDK Yayınları, 3.baskı, Ankara 2018, giriş bölümü (xxviii)

²⁸ Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig I*, s. 425/ 4227 ve s. 545/5485-5488; Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig* (çev. Reşit Rahmeti Arat), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988. s. 305 ve s. 393.

Bunlardan biri de yalancılık ve bozgunculuktan uzak kalmak, dedikoducu ve iftiracı gibi topluma zararlı kişilere fırsat vermemek, böyle kişileri gerektiğinde cezalandırılmaktır. Böylece çıkacak fitneler önlenir. Fitne yönü ile ele alınınca; toplum ilişkilerini olumsuz etkileyen davranışlardan biri dedikodu yapmak, diğeri ise iftira atmaktır. Dedikodu, var olan bir durumu kişiye zarar verecek şekilde olumsuz olarak başkalarına yaymaktır. İftira ise olmayan bir durumu varmış gibi göstermektir. Bunları yapmayı alışkanlık haline getirenlere dedikoducu ve iftiracı (müfteri) denilmektedir. Bu durum da insanlar ve devletler için gizli bir savaştır. Propaganda devletlerin ve insanların düşmanlarına karşı kullandıkları bir silah gibidir.

Dedikoducu ve iftiracı kimseler fertlere ve toplumlara yalan yanlış bilgi aktarıp bunları yayarlar, toplumda güven duygusunu sarsarak zarar verirler. Bu da düşmanın istediği ve başvurduğu bir yoldur. *Kutadgu Bilig'* de bu hususta, "Dedikoducu kimseyi kendine yakın tutma; müfteriyi kendinden uzaklaştır, ondan sakın. İnsanların zararlısı böyle kimselerdir; zararlı kimseleri sen her vakit kendine düşman bil."³⁰ denmektedir.

Başta padişah, vezir ve komutan olmak üzere devlet adamlarının uyanık olup bu hususa çok dikkat etmeleri gerekir. Devlet idaresinde hükümdar ile vezirin ve komutanın birbirlerine güven duymaları ve sadakati önemlidir. Çünkü vezir hükümdara en yakın kişidir. Devlet işleri onunla yürür. Hükümdar birinci derecede bilgiye onunla ulaşır. Hükümdar bundan dolayı vezir olarak en çok güvendiği ve sadakatine inandığı kişiyi seçecektir. Ancak bazı kıskanç, fitne ve bozguncu kimseler onların aralarını açmak amacıyla dedikodu ve iftiraya başvurabilirler. Hükümdara veziri hakkında olumsuz sözler söyleyerek veziri hükümdarın gözünden düşürmek isteyebilirler. Buna karşın hükümdar çok dikkatli olmalıdır. Sözün doğrusunu eğrisini ayırt edebilmeli, iyi ve kötüyü birbirinden ayırmalıdır. İşte siyasetname olarak kaleme alınan *Kutadgu Bilig'* de bu konu da işlenmiştir.

Eserde Hükümdarın Öğdülmiş ile konuşmasında Öğdülmiş Hükümdara, kendisine bir söz getirildiği zaman onun doğruluğunu araştırmasını, doğruyu koruyup kollamasını, yalan ise yalancıyı cezalandırmasını salık verir. Çünkü dünyayı yalancılar ifsat eder.

³⁰ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 525/ 5303-5304; Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, II, s. 381.

Hükümdar ise Öğdülmiş'e, onu çekiştiren dedikoducu ve fitneci kimseleri kendi düşmanı olarak gördüğünü, "Seni çekiştiren adamları ben kendi düşmanım bilirim, ey bilgili insan."³¹ şeklinde ifade eder.

3. Bilgili ve bilgisiz

Bilgili ve bilgisiz kişilerin de devlet ve toplumda önemli yeri vardır. Bu durum bilginin önemi ile ilgilidir. *Kutadgu Bilig*'de işlenen konuların başında "bilgi" gelmektedir. Bilgi, kişiyi, toplumu ve devleti ayakta tutan önemli bir unsurdur. Eserine *Kutadgu Bilig* adını veren Yusuf Has Hacip, kitabının 10. bölümünü "Bilig ukuş erdemin asığın ayur" şeklinde düzenleyerek bilgiyi ve aklı yüceltmıştır. Ayrıca eserin pek çok yerinde bilginin ve aklın önemine dikkat çekmiştir. Buna karşın bilgisizliği eleştirmiş ve bilgisiz insanın kişinin düşmanı olduğunu dile getirmiştir.

Bilgisiz kişi öncelikle kendisine düşmandır. Çünkü onun bildiği ve yaptığı şeyler onun cehaletinden kaynaklanır ve bundan dolayı kendi zararına çalışır. Sözü edilen cahil kişinin başka düşman araması gerekmez. Çünkü kendi cahilliğiyle hareket eder ve ilerleyemez. Ayrıca cahiller bilgi kişileri kendilerine rakip ve düşman olarak görürler. Devamlı onlarla bir yarış içerisinde dirler. Onun için Yusuf Has Hacip eserinde: "Bilgisiz bilgiliye daima düşman olmuştur; bilgisiz bilgili ile her zaman mücadele halindedir. Bilgisiz adamın düşmanı kendi bildiği ve yaptığıdır; başka düşmanı olmasa bile, bu ikisinin gâilesi kâfidir."³² demektedir.

Bilgisiz kişi insana düşman olduğu gibi bilgili kişi de insanın düşmanı olabilir. Çünkü bilgi, kimin eline geçerse onun tabiatına göre şekillenir. Bilgi, akıllı ve iyi niyetli birinin eline geçerse kişinin kendisine ve topluma fayda getirir. Akıllı ve bilgili ancak kötü niyetli kişiler akılsız insanların bilgilerinden faydalanmak isteyebilirler. Bunları kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirirler. Kötü niyetli birinin eline geçen bilgi kişinin kendisine ve topluma zarar verir. Bundan dolayı bilgili kişi, insanın düşmanı da olabilmektedir.

Önemli bilgilerin saklanması ve kötü niyetli kimselerin bundan haberi olmaması gereklidir. Bilginin kötü niyetli kişilerin eline geçmesi devletin işleyişine de zarar verir. Devlet idaresinde hükümdara hizmet eden vezir ve

³¹ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 583/ 5882; Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, II, s. 420.

³² Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 36/ 200, s. 47/318; Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, II, s. 26, 34.

danışmanlarının güvenilir, asil ve görgülü ailelerden seçilmesi esastır. Çünkü devletin güvenliğine dair her çeşit bilgiye bu kişiler ulaşır ve bunu hükümdara aktarır. Hükümdar ise vezirden ve danışmanlarından aldığı malumat gereğince hüküm verir. Buna istihbarat sistemi denilir. Hükümdarın haber aldığı bilgili kişilerin art niyetli olması hükümdarın yanlış kararlar almasına yol açar. Bu da devletin işleyişini bozar.

4. Dil

İnsanın bu dünyada huzurlu olması için sözlerine dikkat etmesi, nerede konuşup nerede susacağını bilmesi lazımdır. Bu, onun kendisini bilmesi demektir. Böyle kimse sözü yerinde söyler. Bu sebeple halk arasında “Diline sahip ol!” denilir.

Yusuf Has Hacip’e göre: “Kişinin diline ve boğazına hâkim olmasıyla kişi fayda görür. Kişi sözü sayesinde başköşeye oturur. Ancak dil, söz söylemesini bilmezse, kişiyi aşağıya indirir.”³³

Dilini doğru yerde kullanamadığı için pek çok devlet adamı veya şair, devlet başkanının öfkesine maruz kalmış; bunlardan bazıları görevinden alınmış bazısının da başı gitmiştir. Dolayısıyla insanın güvenli ve huzurlu yaşaması dilini sıkı tutmasına bağlanmıştır.

Casusluk sistemi eskiden beri Türkler arasında da kullanılmaktaydı. Bahaeddin Ögel, “til” kelimesinin Eski Türkler arasında casus için kullanıldığını ifade etmiştir. Ögel’e göre bu, Köktürk geleneğinden gelen bir anlayıştır.³⁴ Orhun Abideleri’nde: “ Angıg bilig yadar ermiş.” sözü vardır. Casus, bilgi edinmek için işini gizlice yapan kimse olduğundan, bunun “til” kelimesiyle ifade edilmesi anlamlıdır. Çünkü nasıl casusun korunması ve açık vermemesi gerekiyorsa dilin de korunması gerekmektedir. Ele aldığımız eserde bununla ilgili olarak: “Kara başın düşmanı kırmızı dildir; o ne kadar baş yemiştir ve yine de yemektir. Başını kurtarmak istersen, dilini gözet; dilin her gün senin başını tehdit eder. Kırmızı dil kara başın

³³ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 116/ 993-994, s. 117-118/1002-1003; Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, II, s. 82-83.

³⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş VII*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991. s. 127.

amansız düşmandır; bu kötü düşmanı sıkı tut ve huzur içinde yaşa.”³⁵ denmektedir.

5. İçki

Kutadgu Bilig'de “şarap” anlamındaki içki “bor” kelimesi ile ifade edilmiştir. İnsan, akli ile kendisine faydalı ve zararlı şeyleri fark eder. Oysa insana sarhoşluk veren içki, kişinin aklını başından alır. İnsan bilgisi sayesinde ayakta kalır. Doğruyu yanlış ayırt edebilir. İçki kullanan kişi bildiklerini kullanamaz. İçki kişinin aklına ve bilgisine zarar verir. Kişiyi zararlı şeyler de düşmandır. Bundan dolayı sarhoşluk veren içkiler insanın düşmandır.

İçki içen kişi sarhoş olduğunda davranışlarının kontrolünü kaybeder. Böylece kavga gürültü çıkarmaya daha müsait bir duruma gelir. Ayrıca insanın parasını boş yere harcamasına sebep olduğundan zararı da vardır. Yusuf Has Hacıp eserinde “İçki bilginin ve aklın düşmandır; içkinin adı, hakikatte kavga ve gürültüdür.”³⁶ diyerek ikazda bulunmaktadır.

Hükümdarın memleketini idare edebilmesi için iyi bir planlama yapması ve akıllı olması gerekmektedir. Hükümdarın içki kullanması hem kendisi hem de memleket idaresi için iyi değildir. Çünkü içki yüzünden akıl, irade, düşünme kabiliyeti gider, hükümdarın işleri aksar, hatta yanlış kararlar alır.

Kutadgu Bilig'de hükümdarın eğlence anlayışının nasıl olması gerektiği de sorgulanmıştır. Yusuf Has Hacıp'e göre hükümdar içki kullanmamalı ve oyunla vakit geçirmemelidir. Çünkü memleketin idaresi ve işleri onun için büyük bir sorumluluktur. İçki ve oyunla vakit geçiren bir hükümdarın etrafına söz geçirebilmesi ve iyi işler yapması zordur. Bununla ilgili olarak eserde:

“Bu içki ve meyhaneci düşmandır, insanın parasını alır; içki içen hırçın ve kavgacı olur. İnsan sarhoş olursa deli olur ve aklını kaybeder; deli hiç doğru iş yapar mı? Takva sahibi insan ne der, dinle; ey boğazının kulu, bu söze göre hareket et. Yapılacak nice işler içki yüzünden yapılamaz; yapılmaması gereken nice işler de

³⁵ Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig I*, s. 114/ 966-967, s. 282/2692; Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig* (çev. Reşit Rahmeti Arat), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988. s. 80, s. 199.

³⁶ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 278/ 2651; Reşit Rahmeti ARAT, *a.g.e.*, II, s.196.

sarhoşken yapılır. Nice uygunsuz işler içki yüzünden işlenir; nice iyi işler sarhoşluk yüzünden geri kalır. Bey içki içer ve oyunla vakit geçirirse, memleket işini düşünmeye ne zaman fırsat bulur.”³⁷ denmiştir.

6. Gönlü kırılan dost

İnsanın dostuna ve düşmanına karşı ölçülü hareket etmesi gerekir. Kişinin dost olarak kabul ettiği kimse, gönlü kırılırsa veya bir çıkar çatışması yaşanırca içten içe düşmanı da olabilir. Çünkü dost zannedilen kişi ya şeytana uyar ya da menfaati gereği, çıkarına ters düştüğü için düşmanlık besleyebilir. Buradaki düşmanlık kişinin dost zannettiği kişiden geleceği için daha da tehlikelidir. Çünkü görünen düşmanı engellemek ve onunla mücadele etmek kolaydır; ancak gizli düşman kişiye daha çok zarar verir. Burada kişinin hazırlıksız yakalanması, onun karşısında savunmasız kalması söz konusudur. Bu nedenle insana zarar verenler, daha çok kişinin yakınlarından gelmektedir. Düşmanlık duygusunun olduğu yerde güzellik, huzur ve sakinlik bulunmaz. Yusuf Has Hacıp böyle kişileri şeytana benzetmiştir. Reşit Rahmeti Arat'ın ifadesiyle *Kutadgu Bilig*'de:

“Dostun gönlü kırılırsa, o içinden sana düşman olur; düşmanın bulunduğu yerde huzur ve sükûn kalmaz. Düşman yüzünden hayat tatsızlaşır; nerede olursa olsun düşman zararlıdır. Kimi, gözüm gibi, kendime yakın tuttumsa, o, şeytan gibi, düşman çıktı; ben şeytanı ne yapayım.”³⁸ denmektedir.

7. Şeytan

Şeytan, kişiyi Allah'tan uzaklaştırdığı, aldatıp saptırdığı için insana düşmandır. Bu nedenle onunla mücadele edilmesi gerekir. İnsan Allah'a bağlanır ve şeytanı düşman olarak bilirse onun bütün istekleri yerine gelir. Bu düşmanlık Hazreti Adem'den beri böyledir.³⁹ *Kutadgu Bilig*'de bununla ilgili “Rabbimin sevdiği işler kâfi gelmezse, mücadele etmek için, düşmanım

³⁷ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 226-227/ 2098-2103.; Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, II, s. 158.

³⁸ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 342/3396-3397, s. 648/6577; Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, II, s. 248, 472.

³⁹ Bkz. Kemal Yavuz, *Gülşehri'nin Mantıku't-Tayr'ı (Gülşen-nâme) II, Âdem ve Şeytan Münazarası*, Kırşehir Valiliği Yayını: 12, Ankara 2007, s.494-517.

olan şeytan vardır. Bütün arzularını Tanrı verecektir; şeytana karşı iyice mücadele et; Tanrı'ya karşı da ihlasını bozma."⁴⁰ denilmiştir.

8. Dünya

Dünya hayatı geçicidir. Asıl âlem ahiret hayatıdır. İnsanın dünyada para, makam ve şöhret sahibi olmak gibi hırsları vardır. Aslında bunlar insana tuzaktır. Görünüşte güzel de olsa insanı yolundan saptırır. İnsan dünyanın geçici olduğunu unutursa Allah'tan uzaklaşır. Bundan dolayı vücudun ve nefsin istekleri gibi dünya da insana düşmandır. Yusuf Has Hacıp: "Dünya ve vücut düşmandır; bu iki düşmanın ağı her tarafa yayılmıştır. Bu dünya düşmandır, nefsin de düşmandır; bu iki düşmanın her yerde tuzağı hazırdır."⁴¹ demiştir.

9. Vücut:

"İnsanın en kötü düşmanı kimdir/nedir?" denildiğinde *Kutadgu Bilig'*de gizli düşmanlar olarak dört düşman anlatılmaktadır. Bunlar: dünya, vücut, nefis ve şeytandır. Yusuf Has Hacıp'e göre bunlar arasında başlıca düşman vücuttur. Çünkü insan, Allah'ın adını andığı zaman şeytan kaçır, dünyayı bırakıp giderse ondan kurtulur; ancak vücudunu nasıl bırakıp gidecektir? İnsanın kendi vücudundan kaçması mümkün değildir. Bundan dolayı insan vücutla devamlı mücadele içerisinde olmalıdır. İnsanın vücutla mücadelesinin ilk şartı onun en sert ve kötü bir düşman olduğunu bilmesi ve ona göre davranmasıdır. Bu düşmanla başa çıkabilmenin en önemli şartı ise ona istediklerini vermemektir. Çünkü vücudun isteklerini yerine getirdikçe o kuvvetlenir ve insana hâkim olur. Böyle güçlü bir düşman karşısında kişinin ona mukavemet etmesi çok zordur. Ancak Allah'ın merhametiyle ve yardımıyla insan güçlenecek ve vücudun isteklerine karşı koyacaktır.

"Bu dünya bir düşman, vücut ise, başka bir düşmandır; bu iki düşmanın ağı her tarafa yayılmıştır. Üçüncü düşman şeytan, bu din hırsızdır; Tanrı bunların şerrinden muhafaza etsin. Bunlar arasında en sert ve kötü düşman vücuttur, en çok gürültü de ondan çıkar. Tanrı adını zikredersen, şeytan kaçır, gider; dünyayı bırakır

⁴⁰ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 476/4763, s. 619/6251; Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, II, s. 345, s. 447.

⁴¹ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 360/3589, s. 529/5322; Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, II, s. 261, s. 382.

gidersen ondan kurtulursun. Fakat vücudu nasıl bırakırsın; onu senden ancak ölüm ayırabilir. Bilgili hakîm çok güzel söylemiş; bilgili hakîmlerin sözünü dinlemek lazımdır. Bana vücudum ızdırıp ve zahmet çektirir; bazen güldürür; fakat bazen de ağlatır. Onun arzusuna uyarak dünyayı dolaşırım; bazen aç yatarım, bazen de tok. O bir arzusuna kavuşursa, bir başkasını ister; onu da bulursa, artık insana tamamen hâkim olur. Ben bu vücudu yenip, ona hâkim olamıyorum; merhametli Rabbim, sen ona hâkim ol. Bu vücut böyle kötü bir tynettedir; onu kuvvetlendirirsen, daha çok kötüleşir.”

Mücadele edilmesi en zor düşmanlardan biri gizli düşmandır. Açıkça kendini ortaya koymayan bir düşmana karşı kişinin savunma yapması çok zordur. Bu düşman silahlı mıdır? Kişiye ne zaman ve nasıl saldıracaktır? Güçlü mü yoksa zayıf mıdır, bilinemez. Bundan dolayı gizli düşman kişiyi gafil avlar. Yusuf Has Hacıp, vücudun gizli bir düşman olduğundan bahsetmektedir. İnsan nefsinin isteklerine boyun eğmez ve ibadetle meşgul olursa bu düşmanın zararına karşı kendisini korur. Yoksa vücut insanı geçici ve boş şeylerle avutur. Bunun sonucunda pişmanlık ve sıkıntı vardır. İnsan kendisini vücudunun isteklerine bırakırsa nefis kabarır. Bu durumda onun heva, nefsi ve istekleri insana hâkim olur. Bu durumda Yusuf Has Hacıp' e göre vücut çetin bir düşmandır. Çünkü o, her yere tuzak kurmuştur. Bunu ele alan Yusuf Has Hacıp:

“Nefsinin arzularını kendisinden uzaklaştıran ve ibadete koşan kimse, gizli düşmana fırsat vermez. Vücuda taviz verme ve ona boyun eğme; onun avutması ızdırıp, ettiği de heva ve hevestir. Bu vücut bir düşmandır ve çok çetin bir düşmandır; o her yere tuzak ve ağını yapmıştır. Onun arzusuna bırakma, gayret et, mukavemet göster; akıllı insanlar vücuda taviz vermezler. Heva ve hevese galip gelerek, nefesine hâkim olmuş insan ne der, dinle, ey büyük bilgi sahibi, vücudunun esiri olma; vücut seni esir ederse, fidye olarak dinini ister. Her işi heva ve hevese uyarak yapan adama bilgili demek caiz değildir.”⁴² diyerek mücadele yollarını anlatır.

Kutadgu Bilig' de ahlaki öğütler içeren beyitler de oldukça geniş yer tutmaktadır. Bu yönüyle eser aynı zamanda bir nasihatnamedir. Yusuf Has

⁴² Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 364-365/3628-3629, s. 366/3637-3641; Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, II, s. 264-265.

Hacip insanın ve toplumun mutluluğu ve refahı için cömertlik, cesaret, alçakgönüllülük, fedakârlık gibi erdemlerden bahseder.⁴³ Yine vücutta yer almaları sebebi ile inatçılık, cimrilik, akılsızlık, korkaklık, kibir ve haset gibi düşmanların varlığını ve bunlarla nasıl mücadele edileceğini anlatır.⁴⁴ Ayrıca yalancılık, kanunsuzluk, aç gözlülük beylige düşmandır.⁴⁵ Bunlar Yusuf Has Hacip'in ifadesiyle "gizli düşman" şeklinde tanımlanabilir.⁴⁶

Sonuç olarak; *Kutadgu Bilig'*de düşman çeşitleri bilgisiz insan, kâfir düşman, menfaatçi insan gibi açıkça görünen düşmanlar ve şeytan, kişinin nefis ve istekleri, korkaklık, cimrilik, kibir, dünya ve vücut gibi gizli olan düşmanlar olarak iki şekilde ortaya çıkmaktadır.

Kimlerin düşmanı çok olur?

Yusuf Has Hacip'e göre halkın başında bulunan hakan veya beylerin düşmanı çok olur. Düşmanlar bu kişiler için çeşitli tuzaklara başvururlar.⁴⁷ Bundan dolayı devlet adamlarının uyanıklığı ve hazırlıklı bulunması şarttır.

⁴³ Bkz. Mukadder Gezen, *Türk Edebiyatında Övülen ve Yerilen Huyular(XIV. Yüzyılın İlk Çeyreğine Kadar)*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.

⁴⁴ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 223/ 2066-2067: "İnatçılık insan için ağır bir yüküdür; inatçılıktan kendini kurtar ve onunla savaş. Düşmanın yapamadığı fenalığı onun kendi hareketi kendisine yapar; bunun düşmandan farkı nedir, bu da düşmandır." Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 312/3038 "Hasislik ile beylik birbirine düşmandır; hasise karşı her yerde isyan edilir."

Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 405/4013, 4015; "Dünyayı tutan insan akıllı olmalıdır; halkın başında bulunan kimse de cesur olmalıdır. Beyler kudretlerini bunlar ile yükseltirler; düşmanlarının başını ezer ve öçlerini alırlar."

Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 585/5902-5905; "Her vakit meşhur bir bey olarak kalmak için, Allah nasip ederse, şu dört şey lazımdır. Biri doğru sözlü olmak, ikincisi memlekette kanunu devletle tatbik etmek. Üçüncüsü açık elli ve cömert olmak, halka karşı şefkat göstermek. Dördüncüsü düşmanına boyun eğdirmek ve memleket işlerini yapmak için, azimkâr ve cesur olmak."

Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 519/ 5211-5212; "Alçak gönüllü ol, gururlanma; hizmetkârlarım ve askerim çok diye kibirlenme. Nice cesur, mağrur ve kibirli insanları ölüm yere gömdü ve üzerlerini toprak ile örttü."

⁴⁵ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 585/5902-5905; "Her vakit meşhur bir bey olarak kalmak için, Allah nasip ederse, şu dört şey lazımdır. Biri doğru sözlü olmak, ikincisi memlekette kanunu devletle tatbik etmek. Üçüncüsü açık elli ve cömert olmak, halka karşı şefkat göstermek. Dördüncüsü düşmanına boyun eğdirmek ve memleket işlerini yapmak için, azimkâr ve cesur olmak."

⁴⁶ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 364/3628.beyitte "körünmez yağığa" yani "gizli düşman" ifadesi geçmektedir.

⁴⁷ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 295/ 2834. beyit.

Düşmanın zararları nelerdir?

*Kutadgu Bilig'*te düşmanın bulunduğu yerde huzur ve sükûn kalmaz⁴⁸, bu yüzden hayat tatsızlaşır⁴⁹, düşmanı olan kimsenin başı bin türlü derde girer⁵⁰. Çünkü düşman tuzak kurarak⁵¹ insanın canına ya da malına kasteder.⁵² denilmiştir.

Düşmanı olmak her zaman kötü bir şey midir ya da insana düşmanın faydası olabilir mi?

İnsanın düşmanının olmasının faydaları da vardır. İnsanın kendisini geliştirmesi ve mücadelesi için düşmanın varlığı gereklidir. İnsan, düşmanı veya düşmanları ile mücadele edip başarıya ulaştığında kendisini daha güçlü hisseder. Bu sayede insanın çevresine karşı itibarı artar ve sözü dinlenir.

Düşman kişinin arkasından konuşur. Böylece iyi veya kötü şekilde onun adı duyulur ve varlığı anlaşılır. Düşman, insanın gücünü göstermesi açısından bir vesiledir. Eğer düşmanın karşısında yiğit bir kişi varsa onun adını herkes duyar ve kendisinden çekinir.

Düşman, insanı uyanık tutar. İnsan, düşman tarafından gelecek tehlikelere karşı hazırlıklı olur. Bu nedenle düşmanı olan kimsenin tehlikelere karşı dayanma gücü daha fazladır.⁵³

Düşmanla nasıl mücadele edilmelidir?

Yusuf Has Hacip *Kutadgu Bilig'*de kişiyi, toplumu, beyliği tehdit eden düşmanları açıklarken onlarla nasıl mücadele edileceğini de anlatır. Örneğin kâfir düşmanla amansız bir mücadele lazımdır. Kâfir düşmana göz açtırmamak için silah, asker ve orduyu her zaman hazır bulundurmalıdır.⁵⁴ Buna göre;

⁴⁸ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 342/3396.beyit.

⁴⁹ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 342/3397. beyit.

⁵⁰ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 425/4232.beyit.

⁵¹ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 295/ 2834. beyit.

⁵² Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 429/4265- 4268. beyitler.

⁵³ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 344/3413-3414, 3419. beyitler.

⁵⁴ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 425/ 4227 ve s. 545/5485-5488. beyitler.

Hükümdarın güçlü olması ve düşmandan öcünü alabilmesi için iki şeyi elinde bulundurması gereklidir. Bunlardan birincisi güçlü bir ordu, ikincisi de hazinedir.⁵⁵

Orduda işler siyaset ile yürütülür. Siyaset güzel uygulandığı zaman ordu kumandansız kalmaz. Ordunun başında kumandan olursa asker birbirine bağlı kalır. Ordu kumandansız kalırsa bozulur.⁵⁶

Orduda tam teçhizatlı seçme asker olmalıdır, korkak kimselerin orduya faydası yoktur.⁵⁷

Askerine iyi davranan, onun güvenini kazanan, cömert hükümdar ve komutana asker de bunun karşılığı olarak tuz-ekmek hakkı diyerek vatanî borcunu öder.⁵⁸

Ordunun sefere çıkmadan önce askerin ihtiyacı olan yiyecek, giyecek, binek atı, aygırı ve yük hayvanlarını hazırlayan kişilere "igidişçi" denilmektedir.⁵⁹ Bu kişiler sefer sırasında da ordunun ihtiyaçlarını karşıladıkları için onlara eserde çok faydalı insanlar denilmiştir. *Kutadgu Bilig'*de bu hayvan yetiştirici kişilerle hakanın ve kumandanın iyi geçinmesi gerektiği ifade edilmektedir.⁶⁰

Ordunun düzeni ve disiplini de önemlidir. Öncü kuvvetler ve keşif kollarının ordunun önünde bulunması, düşmanın yakınlarına sokulması, o yerin otuna ve suyuna dikkat edilerek karargâh kurulması ve bunların tecrübeli askerlerden oluşturulması önemlidir.⁶¹ Muhafız alayı savaşta hakanı korumakla görevlidir. Dolayısıyla muhafız alayı ne çok önden gitmeli ne de çok gerilerde kalmalıdır.⁶²

⁵⁵ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 543/ 5461-5462. beyitler.

⁵⁶ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 244/2301-2302. beyitler.

⁵⁷ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 247/2332, ve s. 243/ 2284. beyitler.

⁵⁸ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 246/2321 ve s. 393/5478-5479. beyitler.

⁵⁹ Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânü Lugâti't-Türk* eserinde igid-(igit-): yetiştirmek, igiş: asi hayvan anlamlarına gelmektedir.

Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud, Dîvânü Lugâti't-Türk, (Giriş-Metin- Çeviri- Notlar- Dizin)*, TDK Yayınları, 3.baskı, Ankara 2018, s. 662.

⁶⁰ ARAT, Reşit Rahmeti; *Kutadgu Bilig I, Metin*, Türk Dil Kurumu Yayınları 458, 3. Baskı, Ankara 1991. s. 446/ 4439-4442. beyitler.

⁶¹ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 248/2342, 2344, 2349. beyitler ve s. 251/2371-2372. beyitler.

⁶² Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 248/2344. beyit ve 251/2371. beyit.

Savaş sırasında kumandan ordusunu düşmana doğru sürerken hızlı olmalıdır. Yusuf Has Hacıp bunu şahinin kuşlara saldırırken süratli ve kan dökücü olmasına benzetir.⁶³

*Kutadgu Bilig'*de düşmanla mücadele için pusu kurmak⁶⁴, düşmana dil yakalatmamak⁶⁵, düşman hakkında istihbarat toplamak⁶⁶, savaşta hileye başvurmak⁶⁷, savaşı fazla uzatmadan düşmanın işini bir an önce bitirmek⁶⁸, düşman kaçarsa onu ölçülü takip etmek⁶⁹ gibi savaşla ilgili önemli bilgiler verilmiştir. Ayrıca dedikoducu ve iftiracı kimselerden uzak durmak ve onların zararlarına karşı uyanıklık şarttır. Cahille sohbet etmemek, dilini tutmak, nefsinin isteklerine boyun eğmemek, içki kullanmamak, zararlı alışkanlıklardan kurtulmak, kanunları uygulamak, uyanıklık, cesaret, cömertlik, dürüstlük gibi niteliklerin öncelikle bir devlet yöneticisinde bulunması gerekir.

S o n u ç

Yusuf Has Hacıp'in *Kutadgu Bilig* mesnevisinde düşman ve düşmanlık algısı genel düşman algısından farklılık göstermektedir. Yusuf Has Hacıp, sadece kâfir düşmanı değil, insanın kendi istek ve arzularının da kendisine düşman olabileceğini anlatmış ve bu düşmanlarla nasıl mücadele edileceğinin yollarını göstermiştir. Bunlar içerisinde en çok üzerinde durulan konular "düşmanını iyi tanımak" ve "uyanıklık" tır. Çünkü düşmanı ancak uyanık kişi yenebilir. Ayrıca bir insanın ve devlet adamının düşmanla savaşmak için hangi niteliklere sahip olması gerektiği açıklandığı gibi, devleti ve insanı ayakta tutan erdemlerin gerekliliği vurgulanmıştır. Dolayısıyla *Kutadgu Bilig* eserinde Yusuf Has Hacıp'in düşman algısının ortaya konulması onun barış ve savaş konusundaki düşüncelerine açıklık kazandırmaktadır.

⁶³ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 252/2381. beyit.

⁶⁴ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 251/2370. beyit

⁶⁵ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 249/2350. beyit.

⁶⁶ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 249/2351. beyit.

⁶⁷ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 249/2356. beyit.

⁶⁸ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 250/2366. beyit.

⁶⁹ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, I, s. 253/2390 ve 2395. beyitler.

KAYNAKÇA

- ARAT, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig I, Metin*, Türk Dil Kurumu Yayınları 458, 3. Baskı, Ankara 1991.
- ARAT, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig II, Çeviri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4. Baskı, Ankara 1988.
- ARAT, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig III (İndeks)*, Haz: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1979.
- BAĞDATLI, Özlem, *İslam Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018.
- BAĞDATLI, Özlem, *Kutadgu Bilig’de Devlet ve Adalet İlişkisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.
- BERBERCAN, Mehmet T. (Çev.) “Türk Orta Asyasında Budizm”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 26, s. 93-108, 2009. Orijinali: Hans-J. Klimkeit “*Buddhism in Turkish Central Asia*”, Numen, Published by BRILL, Vol. 37, Fasc. 1, Jun. 1990, s. 53-69.
- BİLAL, Metin “Budizm İnancının Türk Devletleri Üzerinde Etkisi”, *Anasay*, Yıl:2, S.6, s: 63-80, Kasım 2018.
- BÜYÜKBAŞ, Hakkı-Fahri Vargün, “Kutadgu Bilig’de Devlet Yönetimi Hükümdar-Adalet İlişkisi”, *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları*, Kars 2016, S.4, s. 27-33.
- ÇAĞRICI, Mustafa, “Düşmanlık”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, C.10, s. 51-53.
- DEMİR, Necati, *Satuk Buğra Han Destanı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.
- DİLÇİN, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983, s.24.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meali*, <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf>, (Erişim tarihi: 17.12.2021)
- ERCİLASUN, Ahmet B.- Ziyat Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud, Dîvânü Lugati’t-Türk, (Giriş- Metin- Çeviri- Notlar- Dizin)*, TDK Yayınları, 3.baskı, Ankara 2018, s.951(474/379).

- EREN, Hasan, Nevzat Gözaydın, İsmail Parlatur, Talat Tekin, Hamza Zülfikar, *Türk Dili Kurumu Türkçe Sözlük*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.
- GEZEN, Mukadder, *Türk Edebiyatında Övülen ve Yerilen Huylar (XIV. Yüzyılın İlk Çeyreğine Kadar)*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.
- GÖKSU, Erkan, *Kutadgu Bilig'e Göre Türk Savaş Sanatı*, Kronik Kitap, İstanbul 2018.
- GÖKSU, Erkan, *Kutadgu Bilig'e Göre Türk Hükümdarlık Sanatı*, Kronik Kitap, İstanbul 2019.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, "Yusuf Hâs Hâcib'den Osman Gazi'ye", *Türk Kültürü*, I/3, 1963.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, "Kutadgu Bilig ve Kumandan", *Türk Kültürü*, V/58, 1967.
- KARDEŞ, M. Ertan, *Yönsüzleşmiş Savaşlar Politik Felsefenin Bir Sınır Meselesi Olarak Savaşa Dair*, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2019.
- KOCA, Salim, "İdeal Bir Türk Hükümdarı ve Başkomutanı Olarak Oğuz Kağan (Oğuz Kağan Destanının Türk Kültür Tarihi Bakımından Değerlendirilmesi)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları*, S. 5, s. 75-120, Konya 2011.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş VII*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s.127.
- SAMİ, Şemsettin, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdam Matbaası, İstanbul 1317.
- SARICA, Bedri, "Kutadgu Bilig'de Komutan ve Ordunun Nitelikleri", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 37, s.87-105, Erzurum 2008.
- VARİS, Abdurrahman, *Karahanlı Devleti İle Koçu(İdikut) Uygur Devletinin Münasebetleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2001.
- YAMAN, Ahmet, "Sulh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.37, s. 485.
- YAMAN, Ahmet, "Savaş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.36, s. 189-190.
- YAVUZ, Kemal, *Hâcib Böyle Dedi Kutadgu Bilig'den Seçmeler*, Mostar Yayınları, İstanbul 2012.

- YAVUZ, Kemal, "Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig", *İ. Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul 2009, XXXVI, 137-180.
- YAVUZ, Kemal, "Yusuf Has Hâcib ve Kutadgu Bilig Üzerine Bazı Dikkatler, Doğumunun 990.Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig", *İ. Ü. Edebiyat Fakültesi*, İstanbul, 26-27 Ekim 2009; a.mlf.; *Bir Ömrün Yazıları-I*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2007.
- YAVUZ, Kemal, *Gülşehri'nin Mantıku't-Tayr'ı (Gülşen-nâme) II*, Kırşehir Valiliği Yayını: 12, Ankara 2007, s. 494-517.

“PEACE, WAR AND ENEMY PERCEPTION IN KUTADGU BILIG”

Abstract

Literary works are artistic expressions that show how the artist perceives an event, phenomenon, situation or object. Kutadgu Bilig, written in the 11th century by Yusuf Has Hacip, the first known masnavi of classical Turkish literature, appears as a policy book in terms of describing how an ideal state, society and human should be. The work is also a theoretical mesnevi that sheds light on the concepts of “peace”, “war”, “enemy” and “hostility”. The aim of this study is to examine how the concepts of peace, war and enemy are introduced in Kutadgu Bilig. In addition, it is to present a different perspective to the previous studies on “peace, war, enemy and enmity”, thus expanding the field. Based on this idea, it is necessary to demonstrate with examples that literary works bring a different perspective to social issues such as war and peace. The study consists of three parts. In the first part, “the meaning of peace according to Kutadgu Bilig”, in the second part “the meaning of war according to Kutadgu Bilig” is explained. In the third chapter, how the concepts of “enemy and enmity” were understood according to Yusuf Has Hacip was investigated and the couplets related to this were discussed and explained. In Kutadgu Bilig, the qualities necessary for individuals, societies and states to survive for a long time are listed. The most important thing that keeps the order of the state alive is the establishment of trust between people. Those who hold the administration of the state should know their internal and external enemies well and follow the enemy in every way. This is necessary for the people to be governed in safety and peace. This study is “According to Kutadgu Bilig, what are the types of enemies, how to fight these enemies, who has many enemies, what are the harms of the enemy, is it always a bad thing to be an enemy or can an enemy be beneficial to a person?” It also answers questions.

Keywords

Kutadgu Bilig, mesnevi, peace, war, enemy, hostile.